

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

О. Коппель, д-р іст. наук

КОНЦЕПЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ

Присвячено важливій науковій проблемі – теоретичним моделям дослідження організації міжнародних систем. Особливу увагу приділено дослідженню парадигми світового порядку. Визначено рівні і форми залежності історично відомих видів міжнародних порядків від характеру міжнародної системи, структурних характеристик системи, особливостей ієрархії її елементів і взаємозв'язків між ними.

The article is dedicated to the one of the most important problems – theoretical models of investigation of international systems organization. Special attention is paid to investigation of the paradigm of world order, methods and up-to-date status of this problem. Defined are levels of dependence of historically known types of international order on the character of international system within frames of its historical development type, structural characteristics, hierarchic peculiarities of its elements and their system cross relations, specific features of implementation at the definite stage of international system evolution.

Дослідження проблеми організації міжнародних систем потребує визначення етимології самого терміну "організація" і підходів до її дослідження. В найзагальнішому розумінні під організацією (від франц. organization) розуміється, по-перше впорядкування, налагоджування, розбудова, приведення в систему будь-чого; по-друге, будова, взаємозв'язок, співвідношення частин єдиного цілого, по-третє, добровільне об'єднання, союз заради досягнення спільних цілей. Різні підходи до розуміння явища організації та її типів містяться в працях М.Вебера, Н.Віннера, У.Росс-Ешбі, У.Тоффлера, О.О.Богданова, І.Пригожина, Е.Г.Юдіна, М.М.Амосова та ін. Не поглиблюючись в деталі численних теорій, погодимось з точкою зору М.О.Косолапова, який пропонує розглядати організацію як явище в трьох аспектах:

- як певний порядок на відміну від хаосу – від, тип такого порядку, тобто організації;
- як процес руху до певного порядку, тобто, постійно зростаючий відхід від хаосу – стадія, етап, фаза, організація; Такий відхід може бути стихійним, спрямованим або змішаним;
- як проміжний стан, досягнутий та утримуєми в ході цього процесу – рівень організації [1].

Оскільки зміст обумовлює розвиток форми, вважаємо, що теорія міжнародного порядку досліджує форму як зовнішнє упорядкування цієї єдності, її стійкий прояв, спосіб існування змісту.

Ідея впорядкування міжнародних відносин була актуальною з моменту їх виникнення. Виникаючи як явище, міжнародні (праміжнародні) відносини являли собою, за образним порівнянням М.О.Косолапова, "дике поле", в якому не діяли жодні закони і влада. Основними формами взаємодії були обмін (торгівля) та збройні зіткнення (війни). В результаті вступу людей в економічні, політичні, торгові та інші відносини поступово формуються звичаї торгових обмінів, війн та миру, підтримання "дипломатичних" контактів. Формуються перші "міжнародні порядки" – в стародавніх імперіях, система грецьких полісів тощо, тобто стійкі стани найважливішої для даної епохи, періоду частини міжнародних відносин.

З часом такі періоди набувають характер деякого міжнародного, а із становленням капіталістичних відносин – світового порядку. В такому розумінні міжнародний порядок можна визначити як чітко ідентифікований за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі період, на протязі якого залишаються незмінними склад системостворюючих суб'єктів міжнародних відносин; конфігурація зв'язків, відносин та взаємодій між ними; межі і можливості, які цей порядок об'єктивно встановлює для всіх інших суб'єктів і учасників системи міжнародних відносин.

Світове співтовариство та його члени не можуть діяти інакше, ніж на основі традицій, звичаїв чи норм

міжнародного права. В цьому співтоваристві його учасники добровільно погоджуються визнавати придатність таких норм до кожного окремо і до всього співтовариства в цілому на рівній основі. Подібна схема в ідеалі має базуватись на добрій волі держав підтримувати такий порядок [2].

В той же час функціонування світового співтовариства пов'язане перш за все з інтересами держав і наслідками реалізації цих інтересів для всього співтовариства. З'являється рівнодіюча інтересів, а в ряді випадків – баланс сил з конкретної проблеми чи у світі в цілому. Міжнародний порядок в такому випадку виступає як стан динамічної рівноваги системи міжнародних відносин. Але стан рівноваги постійно піддається впливу різних факторів, перш за все прагненню держав, великих соціально-економічних, політичних, ідеологічних та релігійних систем порушити цю рівновагу на свою користь.

Терміни "міжнародний порядок" ("international order") та "світовий порядок" ("world order") вводяться в науковий обіг на межі XIX-XX століття, що пов'язують з назвою книги Х.Уельса, члена заснованого в 1884 році в Лондоні Фабіанського товариства, в якому широке коло інтелектуалів-соціалістів обговорювало різноманітні соціальні і політичні питання. Фабіанський підхід до політичних дій базувався на необхідності їх раціонального планування [3].

В політичну лексику вони увійшли в XX столітті. До них зверталися В.Вільсон і Ф.Д.Рузвельт, У.Черчілль і Й.Сталін. У звітах конгресу США від 1940 р. була опублікована стаття Дж.С.Александера "Новий світовий порядок", у якій містився заклик до створення "всесвітньої федерації" як форми подолання конфліктності на глобальному рівні. У 1947 р. Американська освітня асоціація закликала до встановлення справжнього світового порядку, в якому національний суверенітет буде підпорядковано світовій владі. У 1948 р. в журналі "Foreign Affairs" британець Г.Батлер надрукував статтю "Новий світовий порядок", у якій закликав нації поступитись своїм суверенітетом задля ефективної діяльності ООН [4]. В 1967 р. в журналі "Foreign Affairs" до створення "нового світового порядку" закликав Р.Ніксон. Вживання терміну було пов'язано і з Рухом неприєднання, зокрема діяльністю "Групи 77. Питання формування "нового світового порядку" активно обговорювалось в науковій літературі після Кувейтської кризи 1990-1991 рр., розпаду СРСР. Згадаємо найбільш відому статтю Д.Найя "Який новий світовий порядок?", надруковану в журналі "Foreign Affairs" [5].

Приходимо до висновку, що поняття "міжнародного порядку" (International order) потрібно відрізнити від "світового порядку" (World order). Звернемось до аналізу основних підходів, які визначають їх зміст і співвідношення.

Традиційно поняття "міжнародного порядку" пов'язують з міждержавними відносинами, що не передбачає втручання держав у внутрішні справи інших держав, зокрема у контексті прав людини .

Світовий порядок найчастіше розглядають як прийнятий всіма устрій, що виник в результаті відмови кожного від абсолютного суверенітету з метою врахування загальнолюдських інтересів і цінностей, як правовий устрій світу шляхом політичної форми .

За такими умовами міжнародний (міждержавний) порядок може існувати і без наявності світового порядку. Він перейде в якісно новий стан "світового порядку" лише тоді, коли до процесу порядкутворення будуть залучені абсолютно всі суб'єкти міжнародної системи, а відносини поміж ними будуть регулюватися за допомогою єдиних для всіх норм, правил і механізмів підтримки цього порядку на основі критеріїв, що відповідають потребам усі членів світового співтовариства. Як вважає К.Ясперс, світовий порядок є загальноприйнятим устроєм, який виникає внаслідок відмови кожного від абсолютного суверенітету [6].

В такому розумінні світовий порядок є вищим, глобальним рівнем структурної організації міжнародних відносин. Світовий порядок неможливий без створення ефективних процедур міжнародної співпраці, які передбачають особливий міжнародний порядок, що відповідає загальним основним цілям і цінностям усіх держав та їх громадян. Отже, йдеться про відмінності між правами держав і правами людини, змістом світового порядку є базові потреби людства. Міжнародний порядок в такому розумінні є ядром світового порядку.

Інші дослідники, зокрема Р.Ренгер, вважають, що світовий порядок втілює моделі людської діяльності, які забезпечують елементарні або головні цілі суспільного життя людства в цілому. Міжнародний порядок втілює моделі поведінки, пов'язаної з головними завданнями співтовариства держав або міжнародного співтовариства [7].

Таким бачиться зміст поняття світового порядку в його теоретичному вигляді. Однак на практиці сучасна міжнародна система поки що існує в межах порядку більш низького організаційного рівня, який втілює всю різноманітність складових елементів міжнародної системи, у тому числі існуючі поміж ними протиріччя як ідейно-культурної, цивілізаційної та конфесійної природи, так і військового, геополітичного, економічного та теологічного походження. Світовий порядок поки що знаходиться в зародковому стані переходу від теоретичної моделі до практичної організації.

Існує і інші підходи до визначення світового порядку. Так, Є.Є.Камінський під порядком міжнародним розуміє організацію міждержавних відносин, спрямовану на забезпечення потреб основних міжнародних акторів, а під світовим порядком – організацію міжнародних відносин, спрямовану на забезпечення гегемонії одного з міжнародних акторів [8].

В матеріалах ЮНЕСКО термін "міжнародний порядок" використовується в трьох різних значеннях:

- як організований тип міжнародних відносин;
- як система цінностей;
- як юридична структура.

Перш за все з'ясуємо різницю між міжнародним порядком і системою міжнародних відносин. Вона полягає в їх місці в процесі стихійної самоорганізації. Порядок передбачає зрозумілість та чіткість структур, зв'язків залежності, правил. Одна система може пережити зміну декількох порядків. Наприклад, в межах Вестфальської системи міжнародних відносин відбувались зміни міжнародного порядку внаслідок війн за іспанську і австрійську спадщину, наполеонівських війн, в Віденській

системі – внаслідок Кримської війни, франко-пруської війни. Система міжнародних відносин на етапі її якісної трансформації змінюється не стільки за складом суб'єктів, скільки за їх внутрішньою природою.

В науковій літературі висловлюються різні погляди щодо змісту поняття "міжнародний порядок". Американський дослідник Л.Міллер вважає, що головною ознакою порядку є присутність у світовій системі деякого ґрунтового принципу, яким свідомо або стихійно керувалися б держави. В своїй праці "Глобальний порядок" він висловлює точку зору, що з середини XVII ст. і до Першої світової війни в світі існував Вестфальський порядок, заснований на принципі дозволяємості (laisser-faire) як невтручання. Цей принцип, за Л. Міллером, передбачав відмову кожної держави від постійних зовнішньополітичних зобов'язань і одночасно від спроб заважати іншій державі у здійсненні її завдань в тих випадках, коли це не загрожує життєво важливим інтересам першої держави. Антиподом цьому принципу Л.Міллер вважав принцип міжнародного регулювання, запропонований В.Вільсоном в 1918 р., який знайшов своє подальше втілення в "інтервенційській" політиці Ліги Націй, ООН, США і НАТО [9].

На відміну від нього, більшість авторів схиляється до бачення порядку як втілення розумно-обмежувального початку у зовнішній політиці держав та їхніх взаємовідносинах, пов'язуючи з функцією такого обмеження зміцнення стабільності світової системи.

Британський дослідник Р.Купер запропонував кілька можливих інтерпретацій міжнародного порядку: по-перше, таким може вважатися переважаючий тип зовнішньополітичної поведінки держав (pattern of action), незалежно від того, служить він упорядкуванню або дезорганізації системи; по-друге, порядок може означати певну форму стабільності й цілісності системи; по-третє, порядок можна розуміти як правила, які управляють системою й підтримують її у стані стабільності, їх моральний зміст [10].

Г.Кіссінджер висловлював точку зору, що мир неможливо забезпечувати без рівноваги (структурне розуміння), а справедливість без самообмеження (поведінкове розуміння) [11].

За визначенням Г.Х. Шахназарова, світопорядок – це сукупність домінуючих в міжнародних відносинах політичних принципів, правових норм і умов економічного обміну, які формуються під впливом об'єктивних процесів суспільного розвитку і співвідношення соціальних сил в кожній історичній епосі, і являє собою результат взаємодії держав та інших учасників міжнародного життя (міжнародні рухи, світова суспільна точка зору, міжнародні організації). Світопорядок, в свою чергу, здійснює вплив на хід наслідки подій у світі, їх загальну тенденцію [12].

На підставі вишенаведених точок зору, О.Д. Богатуров запропонував "комплексне" визначення "порядку". Під порядком ним розуміється система міждержавних відносин, які регулюються сукупністю принципів зовнішньополітичної поведінки (за Х.Буллом); узгоджених на основі конкретних постанов (за Р.Купером); набору санкцій за їх порушення, які визнаються моральними та припустимими (за Н.Ренгером); потенціалу вповноважених країн чи інститутів виконувати ці санкції (за Г.Кіссінджером); політичній волі країн використовувати цей потенціал [13].

Враховуючи відсутність єдиної точки зору у визначенні міжнародного порядку як серед науковців, так і серед громадських діячів, узагальнимо основні підходи до тлумачення цього поняття:

- сукупність юридичних норм;

- міжнародна стабільність;
- збереження статус-кво у відношеннях між державами;

• система міжнародних угод, яка узаконює баланси сил після найбільших політико-військових трансформацій (війни, розпад держав, об'єднання держав): конфігурація кордонів, структура дво- та багатосторонніх відносин, права власності, сфери впливу, зони інтересів, інструменти безпеки, правила підтримання миру, принципи взаємодії;

• організація міжнародних відносин, спрямована на забезпечення основних потреб міжнародних акторів, їх існування, функціонування, гарантування безпеки.

Виходячи з певної невизначеності категорій "міжнародний" та "світовий порядок", наявності різних точок зору відносно їх змісту вважаємо дискусійним припущення українських дослідників М.Мальського та М.Мацяха відносно існування у складі загальної теорії міжнародних систем "теорії міжнародного порядку" як теорії норм і правил поведінки суб'єктів, що впливають з особливостей взаємодії між ними в межах системи. В той же час дослідження існуючих концепцій надає змогу узагальнити та розглянути в єдності всю сукупність факторів, які прямо чи опосередковано впливають на стан та розвиток міжнародних відносин, можливість організувати весь багатий фактологічний матеріал, пов'язаний з дослідженням міжнародних відносин, розглянути його системно [14].

Пропонуємо під "міжнародним порядком" розуміти ідентифіковану за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі структуру взаємозв'язків, заснованих на системі норм та правил, вироблених світовим співтовариством та регулюючих відносини держав та інших суб'єктів міжнародної системи на певному історичному етапі розвитку, а також на різних ієрархічних рівнях цієї системи, які відповідають потребам найвпливовіших суб'єктів міжнародної системи даної історичної епохи. Він утворюється між складовими елементами міжнародної системи в процесі їх внутрішньої взаємодії та під впливом зовнішнього середовища.

Зміст обумовлює розвиток форми, що передбачає дослідження форми як зовнішнього упорядкування цієї єдності, її стійкий прояв, спосіб існування змісту. Визначення порядку як структури відносин передбачає, що він має спиратись на формальну юридичну базу – договір або комплекс взаємопов'язаних угод, статут міжнародної організації, якщо звичайно не мається на увазі порядок в умовах однополярного світу.

Існує декілька основних поглядів на засоби організації міжнародного порядку. З точки зору представників різних теоретичних шкіл виокремлюються реалістичний, правовий, транснаціональний міжнародний порядок.

Реалістичний міжнародний порядок ґрунтується на розумінні того, що в основі міжнародних відносин лежить захист кожною з держав своїх національних інтересів. На основі відсутності міжнародної влади та ієрархії та примату державного суверенітету міжнародний порядок є продуктом співставлення національних інтересів держав та їхньої потуги (міждержавний порядок). Анархічна природа міжнародного порядку пояснюється тим, що кожний з суб'єктів, що утворює цей порядок, переслідує індивідуальні цілі і інтереси.

Правовий міжнародний порядок заснований на визнанні, що міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами і структурами наднаціонального характеру.

При інституціональному підході "міжнародний порядок" визначається як такий устрій міжнародних, міждержавних відносин, який має на меті забезпечити основ-

ні потреби країни, інших інститутів, створювати і підтримувати умови для їх існування, безпеки і розвитку.

В сучасному світі міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами чи структурами транснаціонального або навіть наднаціонального характеру. Транснаціональний міжнародний порядок характеризується витісненням держав з арени міжнародних відносин іншими акторами (міжнародними, регіональними організаціями, ТНК).

Таким чином, схема прикладного політичного аналізу міжнародного порядку може включати до себе наступні елементи:

- наявність визнаної ієрархії між суб'єктами міжнародних відносин, включаючи як держави, так і нові суб'єкти світової політики;

- сукупність принципів і правил зовнішньополітичної поведінки;

- система ухвалення рішень по ключовим міжнародним питанням, що включає в себе механізм представництва інтересів нижчих учасників ієрархії при прийнятті рішень на вищих її рівнях;

- вибір санкцій за їх порушення та механізмів застосування санкцій;

- форми, методи і прийоми реалізації прийнятих рішень, тобто режим регулювання міжнародного порядку;

- вплив зовнішнього середовища на процеси самоорганізації міжнародної системи [15].

Системний підхід до аналізу структури поняття "міжнародний порядок" дозволяє виокремити економічний, політичний, інформаційний та інші види порядку. Цілісність світу передбачає, що політичний, економічний, інформаційний, гуманітарний та правовий порядок являють собою взаємопов'язані елементи міжнародного порядку як системи, яка реалізує суперечливість світу на основі взаємозв'язку, взаємозалежності і цілісності людської цивілізації. Взаємодія внутрішніх процесів в різних системах з зовнішніми умовами та можливостями також є вирішальним фактором міжнародного порядку.

Міжнародний порядок може бути організований як силовими, так і нормативними міжнародними засобами.

Розуміння сутності і значення проблеми міжнародного порядку можливе тільки при комплексному розгляді основ його формування і функціонування. Виходячи з цього, відправним пунктом аналізу проблеми міжнародного порядку є визначення його основних вимірів – характеристик, що відбивають емпіричні данні, які узагальнюють дослідження засобів створення і підтримання міжнародного порядку.

С.Хофманн виокремлює горизонтальний, вертикальний та функціональний виміри міжнародного порядку. Горизонтальний вимір міжнародного порядку – це відносини між головними акторами міжнародних відносин. Вертикальний вимір міжнародного порядку представлений відносинами між сильними та слабкими акторами. Сила виступає гарантом ієрархічної і жорсткої організації міжнародних відносин. Дослідження цього виміру міжнародного порядку дає змогу не тільки зрозуміти політику головних акторів міжнародних відносин, але й окреслити перспективи середніх і малих держав. Основу функціонального виміру міжнародного порядку складає та роль, яку грають в стабілізації міжнародного життя різноманітні області міжнародних відносин – дипломатія і стратегія поведінки акторів, економічні обміни між ними, моральні цінності і політичні амбіції лідерів, а також деполітизаційна сфера діяльності транснаціональних акторів міжнародних відносин. При цьому будь-який з означених аспектів функціонального виміру може бути як чинником стабілізації міжнародного порядку, так

і дестабілізаційним чинником, джерелом дестабілізації та безладдя [16].

До вказаних вимірів вважаємо за необхідне додати територіальний (просторовий) та часовий виміри міжнародного порядку.

Міжнародна система має три рівня організації і самоорганізації порядку: глобальний, регіональний та локальний. Глобальний рівень передбачає формування та функціонування міжнародної системи в її відносинах з акторами регіонального і національного рівнів. Регіональний припускає механізми, процеси і особливості взаємодії різноманітних суб'єктів наднаціонального та субнаціонального характеру. Локальний пов'язаний з взаємодією поміж собою суб'єктів національного масштабу.

Початок кожного нового міжнародного порядку як правило був пов'язаний з наслідками системних війн (наприклад, Тридцятилітня війна, франко-пруська війна 1870-1871 рр., світові війни) або/та з значними внутрішніми змінами в провідних країнах (наприклад, Велика французька революція, об'єднання Німеччини та утворення Германської імперії) або їх розпадом (розпад Російської, Германської, Австро-Угорської, Османської імперій після закінчення Першої світової війни, розпад СРСР). Як правило, відбувались зміни у типі та змісті відносин між провідними суб'єктами міжнародних відносин, хоча їх склад міг залишатись незмінним.

Еволюція міжнародних порядків є безперервним процесом, в ході якого кожен з них проходить фази становлення, розквіту, занепаду й руйнації. Значущість різного роду криз та революцій для еволюції міжнародного порядку полягає в тому, що в процесі їх подолання міжнародна система позбавляється застарілих, безперспективних елементів та механізмів, які вже вичерпали свій потенціал. На зміну ним приходять нові структури, що відповідають вимогам нових реалій.

Еволюція міжнародних порядків має наступні закономірності:

- міжнародний порядок являє собою втілення співвідношення силових потенціалів всередині міжнародної системи та розподілу сили і впливу поміж державами як головними складовими елементами системи;
- постійний перерозподіл сил поміж головними суб'єктами міжнародної системи рано чи пізно призводить до розпаду старого та формування нового порядку, який відображає змінене співвідношення і розклад сил всередині міжнародної системи;
- міжнародний порядок зазвичай трансформується в ході системних війн, функцією яких є руйнація старого міжнародного порядку, що стає перепорою на шляху формування нового порядку, необхідного для підтримки існування та подальшого розвитку міжнародної системи;
- міжнародний порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами (або державою, яка досягла рівня гегемону), після перемоги в системній війні;
- строки існування кожного наступного міжнародного порядку по відношенню до попередніх постійно скорочуються.

Порядок є таксономічною категорією міжнародних відносин. Розуміння міжнародного порядку як системи міжнародних угод, яка узаконює баланси сил після найбільших політико-військових трансформацій дозволяє виокремити його історичні типи.

Вестфальським миром 1648 р., який поклав початок впорядкованим міжнародним відносинам були закладені основи нового міжнародного порядку. Головий зміст Вестфальського миру полягав в тому, що європейські держави, зрозумівши подібність своїх інтересів, вирішили

об'єднатись у світове співтовариство для обговорення політичних намірів кожного з них і всіх разом. Ця система являла собою сукупність націй-держав, які проводять самостійну зовнішню політику. Були сформульовані основні принципи нових міжнародних відносин – принципи зовнішнього і внутрішнього державного суверенітету, принцип дії міжнародного права та застосування дипломатії у міжнародних відносинах. Відтоді за ґрунтовну форму політичної організації суспільства править "державо-нація", а домінуючим принципом міжнародних відносин стають засади національного суверенітету.

Найбільшими системами міжнародного порядку були системи в межах Утрехтського (1713) – Раштаттського (1714) миру – системи договорів, що фактично завершили війну за іспанську спадщину 1701-1714 рр.; Версальсько-Вашингтонська система, Ялтинсько-Потсдамська система. Першою практичною формою реалізації загального міжнародного порядку вважається Ліга Націй – перша універсальна міжнародна організація.

Будь-які концепції світового порядку, що виробляються тим чи іншим соціумом, є породженням існуючої в ньому свідомості і дають про нього цілком реальну інформацію, яка дозволяє краще зрозуміти це суспільство. Ці концепції використовуються владою в якості основи для формування зовнішньополітичної стратегії своєї країни. З цієї точки зору ці концепції являють собою цілком реальне відображення і втілення політичної свідомості, яка сформувалась у відповідному суспільстві.

Сучасна міжнародна система перебуває в стані турбулентності, коли порядок, що утворився поміж її головними суб'єктами після закінчення Другої світової війни розпався, а новий, через ускладненість та інтенсивність трансформаційних процесів у всіх сферах людської діяльності, знаходиться лише на початковій стадії свого формування.

Одночасно з руйнацією біполярного світового порядку відбувається прискорений процес трансформації більш глобального Вестфальського порядку. Світова політика перебуває в точці біфуркації між анархічною системою національних держав і багатоцентричною системою недержавних акторів.

Базові принципи підтримки стабільності міжнародного порядку сьогодні намагаються переглянути. Найголовнішим принципом підтримки стабільності міжнародного порядку був принцип балансу сил. Але він працює лише в таких міжнародних системах, які мають чітку ієрархічну структуру, відбудовану на основі силових потенціалів наймогутніших держав. В результаті збільшення кількості складових елементів та їх взаємопов'язаності поміж собою трансформується сама структура системи і, відповідно, порядок, що в ній утворюється. Сучасна міжнародна система еволюціонує і ускладнюється за рахунок створення мереж і нових корелятивних взаємозв'язків між її елементами.

Відбувається еволюція механізмів регулювання міжнародного порядку. Таким чином, формування сучасного світового порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Його суть характеризується терміном "глобалізація", він формується як порядок глобальної спільноти, порядок на базі глобалізації, як глобальний порядок.

1. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталев М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. – С. 157-161. 2. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. – М.: Междунар. Отношения, 2003. – С. 20-21. 3. Короткий Оксфордсь-

кий політичний словник. \ За редакцією І. Макліна й А. Макмілана. Київ. Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2006. – С.715-716. 4. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. \ Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004.. – Т.2. – С. 325. 5. Nye J. What New World Order? \ Foreign Affairs.1994 P.83-96. 6. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. – С.158-161. 7. Там же. 8. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. \ Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.2. – С. 325. 9. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. – С.157-161. 10. Там же. 11. Киссинджер Г. Дипломатия.

Пер. с англ. В.В.Львова \ Послесл. Г.А.Арбатова. – М., Ладомир, 1997. 12. Международный порядок: политико-правовые аспекты \ Под редакцией Г.Х. Шахназарова. М.: Наука, 1986. – С.31. 13. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. – С.159. 14. Мальський М., Мацяк М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 2-е вид., перероблене і доп. – К.: Кобза, 2003. 15. Ялі М.Х. Формування нового світового порядку в умовах глобалізації. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Київ, 2007. – С. 9-10. 16. Цыганков П.А. Теория международных отношений. – М.: Гардарика, 2002. – С. 278.

Надійшла до редколегії 04.03.09

В. Головченко, д-р політ. наук

"УКРАЇНЬСЬКА ТЕМА" В ПОЛІТИЦІ АНТАНТИ 1914-1916 РР.

Розглянуто маловідомі аспекти "українського питання" в контексті європейських міжнародних відносин на початковому етапі Першої світової війни.

The article spotlights little-known aspects of the Ukrainian question in context of the European international relations at the beginning stage of the First World War.

Відомий шведський аналітик і фундатор геополітики Р.Челлен, аналізуючи в 1915 р. в праці "Політичні проблеми світової війни" причини, що призвели до її спалаху, та можливі наслідки цієї катастрофи, прийшов до висновку: саме замасковане панславистською пропагандистською демагогією бажання приєднати належні Габсбургам західноукраїнські землі було причиною вступу Росії у війну. "Ми маємо... всі підстави зараховувати українське питання до одного з головних мотивів світової війни" [8, с.125]. Від того ж, який баланс сил і конфігурація кордонів сформується в результаті війни у Східній Європі, Р.Челлен узалежнював на тривалий час долю всієї Європи.

Унаочнюючи на карті розташування втягнутих у конфлікт сил, хвилястою лінією від гирла Вісли до Трієста він позначив території, на які "в ім'я раси" зазіхає Росія. Іншою лінією, що відокремлює Росію від Прибалтійських країн, білоруських та українських земель, він окреслив бажану "в ім'я культури" та цивілізованої Європи конфігурацію західного кордону Росії. Тому вчений рішуче підтримав вищезгаданий проект територіально-політичної перебудови Центрально-Східної Європи, запропонований у 1888-1889 рр. відомим німецьким філософом і політологом Е. фон Гартманом (на думку І.Франка, він оприлюднював дійсну позицію "залізного канцлера" О. фон Бісмарка під час погіршення німецько-російських відносин після Болгарської кризи 1885-1886 рр., внаслідок якої Петербург остаточно втратив свій політичний контроль над Болгарським князівством).

У статті "Росія та Європа" й брошурі "Два десятиліття німецької політики та сучасна світова ситуація" берлінський професор задля захисту європейської культури й цивілізації від царської агресії й територіальної експансії запропонував кардинальний перегляд політичної карти регіону із заснуванням незалежних Польщі, Балтійського королівства (в складі Естляндії, Ліфляндії, Курляндії) й "Дніпровської держави" (або "Королівства Київського"), з приєднанням Фінляндії до Швеції, а Бессарабії до Румунії. Гартман також закликав до створення антиросійського військово-політичного блоку, в якому Швеція й Балтійське королівство отримали б гарантії своєї безпеки з боку Німеччини, а Україна та Румунія – з боку Австро-Угорщини.

Обґрунтовуючи такий підхід до визначення оптимальних західних меж Російської імперії, Гартман стверджував, що "нема ні географічних, ні етнографічних підстав" для державного об'єднання російських, українських і білоруських земель. Він наголошував, що дійс-

ною кінцевою метою національно-державного будівництва Росії було оволодіння басейнами Волги й Дону, а не Дніпра, який відділений від них Двінсько-Донським плато і є ареалом розселення білорусів та українців. Таким чином, Російська національна держава звернена своїми зовнішньополітичними інтересами на південний схід, а не на захід [1, с.27].

Запропоноване Гартманом геополітичне перевлаштування Центрально-Східної Європи, як він вважав, жодним чином не зашкодило б Росії, а натомість забезпечило б її розвиток як національної держави – прямого генетичного продовження Золотої Орди. "Ентузіасти чистої та здорової російської національної культури, – писав Гартман, – мають врешті-решт з щирим задоволенням вітати цю примусову ампутацію всіх хрих на європейські хвороби членів імперії, оскільки виключно вона уможливить справжнє існування російської національної держави, надасть змоги розірвати всі культурні стосунки із Заходом та відмежуватися від них китайським муром як суто азійській державі" [5, с.169].

Перша світова війна, розпочата через суперечності між двома ворожими військово-політичними блоками, що сформувалися на зламі XIX-XX ст., втягнула мільйони людей у криваву бійню і охопила значні території не лише Європи, а й Азії та Африки. Звичайно, основною причиною війни стало намагання великих держав перерозподілити світ. А посилили суперечності, що виникли між двома блоками, саме національні питання в Центрально-Східній Європі. Закономірним було бажання правлячих кіл воюючих держав залучити до свого боку народи, які розраховували на війну задля досягнення національного самовизначення.

Проблема національного самовизначення народів постала настільки гостро, що дала підстави британському прем'єр-міністрові й лідеру Ліберальної партії Гербертові Г. Асквіту, визначаючи причину вступу країни у війну, приділити їй значну увагу. "Ми ніколи не вкладаємо меч у піхви, – заявляв він, – який ми так нелегко витягнули..., доки права малих націй Європи не будуть поставлені на міцну основу". Погляди прем'єр-міністра поділяв і його колега по партії (на той час) – військово-морський міністр В.Черчилль. Надаючи врегулюванню національних суперечностей у Європі важливого значення, він заявляв: "Якщо внаслідок нашої перемоги Європа буде перебудована настільки, наскільки це можливо відносно принципу національності, згідно з бажаннями людей, які проживають на спірних територіях, ми можемо сподіватися значної розрядки і полегшення".